

K OTÁZKE SPINOZOVHO MATERIALIZMU

TEODOR MÜNZ, Ústav filozofie a sociológie SAV, Bratislava

MÜNZ T., To the Question of Spinoza's Materialism. *Filozofia* 32, 1977, No 4, p. 398—413

The author in his article deals with the question of Spinoza's materialism. He proves that Spinoza was not a materialist, though he was neither an idealist, but a pantheist who tried to reconcile in his system the contradictions of spirit and matter. Spinoza's substance-nature is not only material, but to an equal extent also spiritual and also infinitely manysidedly else. Spirit and matter are eternal, they are not causally conditioned, they are not superior to each other, etc.

But Spinoza, in comparison to Descartes, advanced nearer to mechanistic materialism. Each attribute is, by his opinion, independent and expresses the substance completely truthfully. So does also the material attribute. Matter is eternal, self-sufficient, it explains itself without the help of spirit, the laws of motion are immanent in it, it is infinitely productive, it creates also man (his physique), etc. If Spinoza's nature were only material, Spinoza would have been a mechanistic materialist. But in his nature also spirit is the same like matter, and thus Spinoza substantially influenced the later idealistic, namely German, classical philosophy.

Trojsté výročie Spinozovej smrti, ktoré si pripomínáme tohto roku, núti filozofov zamýšľať sa z mnohých hľadísk nad bohatým odkazom tohto veľkého mysliteľa. Nás tu bude zaujímať problém materialistického charakteru jeho filozofie. Spinozu nazývali občas materialistom už buržoázní filozofi, a to aj poprední, ako Leibniz, Schopenhauer a iní. Ale u buržoázných filozofov — idealistov — to mala byť zväčša len pohana, ba až nadávka.

Problém Spinozovho materializmu sa seriózne začal skúmať až v marxistickej filozofii. Marx a Engels si Spinozu vážili a vo viacerých súvislostiach videli v ňom jedného zo svojich predchodcov, napr. v otázke vysvetľovania sveta z neho samého (1, s. 25), vysvetľovania štátu a mravnosti z človeka (2, s. 33—34; 3, s. 279), v dialektickom chápaní bytia (4, s. 109, 1, s. 185) a v iných súvislostiach. Otázka Spinozovho materializmu ich nezaujímala, ale z ich poznámok vidieť, že ho nepokladali za materialistu. Marx hovorí o metafyzike 17. storočia ako o „púhom výtvore predstavivosti a teologických predsudkov“ a výslovne do nej zahŕňa aj Spinozu. (5, s. 63) Pritom však vôbec nepopiera, že metafyzici mali parciálne veľký význam pre rozvoj materializmu, napr. Descartes. Mladý Engels zase prijal Feuerbachovo hodnotenie Spinozovej filozofie ako negácie teológie zo stanoviska teológie (6, s. 84) a hovorí: „Panteizmus sám je ešte určitým dôsledkom kresťanstva, ktorý nemožno oddeliť od jeho premisy — aspoň moderný, spinozovský,

schellingovský, heglovský a aj carlylovský panteizmus. Feuerbach ma opäť zbavuje námahy dokazovať to.“ (2, s. 70) Engels nezmenil svoje stanovisko ani neskôr, keď v diele o Feuerbachovi píše, že idealistické systémy sa čoraz viac usilovali „panteisticky zmieriť protiklad ducha a hmoty“. (5, s. 217) Ani teraz teda nepokladal Spinozu za materialistu, ako za neho nepokladal ani Hegla, hoci v Heglovom systéme videl na hlavu postavený materializmus.

Ale Engels by nebol pokladal Spinozu ani za idealistu, čo logicky plynie z jeho známej charakteristiky materializmu a idealizmu. V Spinozovej substancii, prírode nie je len hmota, ale aj duch a nekonečné množstvo iných, nám neznámych atribútov; a duch a hmota sú v nej absolútne rovnocenné, večné, kauzálné na sebe nezávislé, jedno druhému nenadradené a navzájom úplne protikladné: hmota je *res extensa*, duch *res cogitans*. To nie je materializmus, ale ani idealizmus, je to práve len panteizmus, a to špecificky spinozovského typu.

V marxistickej filozofii prvý prehlásil Spinozu za materialistu Plechanov; pravda, za materialistu s teologickým „príveskom“. Engelsa prehlásil za spinozistu a materializmus Marxa a Engelsa za spinozizmus zbavený teologického vonkajška. (7, s. 333, 358; 8, s. 69, 111, 123) Väčšina sovietskych autorov s ním nesúhlasí. Podľa Bychovského „spinozizmus sám osebe nebol ani materializmom, ani idealizmom, ale vyúsťoval buď do materializmu... alebo do idealizmu...“ (9, s. 33) Aj Čelpanov hovorí, že „Spinozova náuka bola súčasne špiritualistická i materialistická“. (10, s. 12) Viacerí iní sovietski autori pokladajú však Spinozu za materialistu. Možno totiž len súhlasiť s Asmusom, že Spinoza je spomedzi všetkých mysliteľov minulosti najťažšie interpretovateľný autor. (11, s. 22) Konikov otvorene konštatuje, že „v našej literatúre je veľký nesúlad najmä vo výklade základných kategórií Spinozovho systému“. (12, s. 4) Slovom, hodnotenie Spinozu nie je ešte ani v marxistickej filozofii ukončené a aj v nej sa objavujú protikladné názory na neho.

V našej štúdii sa budeme pridržiavať Engelsovho hodnotenia Spinozu. Spinoza nebol materialistom, ale usiloval sa panteisticky zmieriť protiklad ducha a hmoty. Bol ešte z veľkej časti poplatný kresťanskej teológii a s ňou spríbuznenej idealistickej filozofii. Hoci bol tiež metafyzikom 17. storočia, urobil veľa pre materializmus. Pokročil k nemu bližšie ako Descartes a zastal na jeho prahu. Vyšli z neho mnohí materialisti (Stosch, Toland, La Mettrie, Diderot, Holbach a iní), ale sám materialistom nebol. Rovnako veľa urobil aj pre idealizmus. Leibniz, Fichte, Schelling a najmä Hegel by bez neho boli rozmýšľali v nejednej súvislosti podstatne inak. Hegla si nevieme bez neho predstaviť. Ak je Scotus Eriugena Heglom 9. storočia, tak Spinoza je Heglom 17. storočia a Hegel je Spinozom 19. storočia.

Zdrojov Spinozovej filozofie je viac, ale jej jadro tvorí kritika protirečení ontologického dualizmu, reprezentovaného židovsko-kresťanskou

teológiou a idealistickou, predovšetkým Descartovou filozofiou. Aby tieto protirečenia odstránil, prechádza Spinoza k monizmu: Substancia je len jedna, je večná, nekonečná, nemenná, zvonku ničím nedeterminovaná (lebo okrem nej ničoho iného niet) a teda slobodná, sebestačná. Vnútorne je však prísne determinovaná svojou vlastnou prirodzenosťou, je zákonitá, absolútne mocná, nekonečne plodivá, tvoriaca aj život a človeka, starajúca sa o neho, odmeňujúca a trestajúca ho atď. Je totožná s prírodou, ktorou je u Spinozu všetko existujúce a teda aj človek, spoločnosť. A takáto substancia je aj bohom. Len jej patria pôvodne všetky uvedené vlastnosti, ktoré jej odcudzili fantazijní, dualistickí, osobní a duchovní polyteistickí a najmä monoteistickí pseudo-bohovia, stvorení ľudskou fantáziou. Spinoza jej navracia tieto vlastnosti, uvádza ich, pokiaľ boli fantáziou znetvorené, na mieru, ktorú pokladá za správnu a samu prírodu nazýva bohom. Deus sive natura, hovorí s viacerými renesančnými autormi. Všetkých ostatných bohov ruší.

Táto príroda nie je však u Spinozu len materiálna, ako sa to zvyčajne myslí, ale je v rovnakej miere aj duchovná. Spinoza celkom nezavrhol Descartovho mimoprirodného a nadprirodného boha-ducha a vtelil ho do svojej prírody. Podieľa sa na substancii ako jej atribút, jedna z jej podstatných vlastností, ktorých je nekonečné množstvo. Atribúty nemajú spoločnú žiadnu podstatnú vlastnosť, ale vyjadrujú každý svojím spôsobom substanciu, ktorá sa v nich takto reprodukuje v nekonečne mnohých podobách, azda tak, ako vyjadrujeme rôznymi jazykmi tú istú vec. Duch a hmota sú jediné dva atribúty, ktoré podľa Spinozu môže človek spoznať. Prvým sa substancia prejavuje ako nerozpriestranená a len myslíaca (duch nemá podľa tradičných idealistických názorov, ktoré si osvojil aj Spinoza, dĺžku, šírku, výšku, váhu atď.), druhým ako rozpriestranená.

Descartovský protiklad medzi duchom a hmotou sa teda zachoval aj u Spinozu, ba Spinoza prijíma aj nemožnosť ich vzájomného kauzálneho ovplyvňovania sa. Kým však u Descarta to bolo protirečenie, lebo nerozpriestranený boh nemohol pôsobiť na rozpriestranenú hmotu, ktorú stvoril a udržiaval v pohybe, u Spinozu to bolo riešenie. Hmota a duch ako atribúty podľa neho kauzálne na seba nepôsobia a ani nemôžu pôsobiť, lebo medziiným vyjadrujú jeden akoby formou a, b, c, druhý akoby formou 1, 2, 3 tú istú substanciu, tie isté deje. Udalosti v atribútoch prebiehajú teda súčasne a nie po sebe, ako si to vyžaduje kauzálne pôsobenie. Tu je základ známeho Spinozovho psychofyzického paralelizmu. Telo a duch sú tiež jedna a tá istá vec v dvoch podobách a čo sa deje v jednej podobe, to sa súčasne deje aj v druhej. Ale duch kauzálne nevplyva na telo a telo na ducha.

Slovom, ten istý dej neprebíha v Spinozovej substancii len raz, ale nekonečne mnohokrát, hoci súčasne a v každom atribúte inak. Z toho ale ďalej vyplýva, že každý atribút vyjadruje substanciu svojím spôsobom a že je úplne sebestačný a nezávislý od iných. „Každý atribút

jednej substancie musí byť pochopiteľný pomocou seba samého.“ (13, s. 263) Všetky atribúty žijú, takpovediac, vlastným životom a spája ich len jedno dianie a jeho jedna zákonitosť, čo je prejav jednej substancie. „Poriadok a súvislosť v ideách je ten istý ako poriadok a súvislosť vo veciach“, hovorí Spinoza o duchu a hmote (13, s. 295), ale platí to o všetkých atribútoch.

Hoci teda Spinozova substancia, príroda nie je len hmotná a hoci sám Spinoza sa proti jej čisto hmotnému chápaniu bráni, nemožno nevidieť, čím všetkým prispel k rozvoju vtedajšieho mechanistického materializmu a o koľko pokročil k nemu v porovnaní s Descartom. Ak sú totiž všetky atribúty úplne sebestačné, platí to aj o hmote, čiže aká je substancia, taká je aj hmota, čo je v substancii, to je aj v hmote. A všetko, čo sa deje v hmote, musí sa dať vysvetliť len ňou, bez pomoci ducha, podľa Spinozu zákonmi mechaniky, ktoré aj uvádza. Hmota je teda večná, nestvorená, časovo a priestorovo nekonečná, úplne sebestačná, životodarná (hoci len po fyzickej stránke), imanentne zákonitá atď., čo všetko sú vlastnosti, ktoré jej pripisovali aj materialisti, okrem pohybu. Spinoza totiž s Descartom uznával popri pohybe aj pokoj. Ak však u Descarta bola duchovná substancia — boh nadradená hmotnej, lebo ju plodila, hýbala ňou, oživovala atď., ak to isté okrem plodenia hmoty platilo o druhej Descartovej duchovnej substancii, o ľudskom duchu, tak Spinoza nielenže samy duchovné substancie úplne zrušil a premenil ich na jeden atribút, ale duchovný atribút zrovnoprávnil s hmotným. Ponížil ducha a povzniesol hmotu, urobil ju časťou boha-prírody. „Neviem, prečo by hmota nemala byť hodná božskej prirodzenosti“, hovorí. (13, s. 270; 14, s. 12, 71) V liste Tschirnhausovi píše: „Descartes definuje hmotu zle, totiž ako púhu rozpriestranenosť. Naopak musí sa nevyhnutne definovať ako atribút, vyjadrujúci večnú a nekonečnú podstatu.“ (15, s. 300) Tak sa stala hmota samohybnou, a preto Spinoza vyčíta Descartovi, že u neho je len pasívna, takže nemožno vysvetliť vznik vecí len z nej samej. (15, s. 297; 14, s. 184)

Spinoza chce teda imanentisticky vysvetliť celé hmotné dianie. Všetko to bohatstvo prírody ako hmotnej, ktoré okolo seba vnímame, vrátane nás samých ako telesných, je len jej vlastným výtvorom. Hmotná príroda je stroj, usporiadaný podľa večných a imanentných zákonov, v ktorom niet účelnosti, lebo v ňom niet vedomia, rozumu. Dokonca i pri ľudskej telesnej činnosti, pripisovanej aj materialistami mysleniu ako organizátorovi tela, koná podľa Spinozu len telo samo. Ľudia vraj vôbec nevedia, čo hovoria, keď tvrdia, že nejaký telesný úkon je riadený dušou. Telo poznáme ešte len veľmi málo a nevieme, čo môže dokázať samo osebe. Bežne sa uznáva, že námesačnikova duša spí, a predsa telo samo vykonáva rôzne úkony. Je teda od duše úplne nezávislé. Duša neriadi telo ani vtedy, keď ruka maľuje obrazy a stavia chrámy. (16, s. 160 n.) Telesné a duševné deje prebiehajú súčasne a po-

pri sebe, ale kauzálna sa nepodmieňujú. Čo koná telo, to koná samo, bez duše.

V tejto súvislosti je Spinoza materialistickejší ako ktorýkoľvek materialista pred ním a po ňom, lebo doteraz žiaden netvrdil, že telo a psychika sa navzájom neovplyvňujú, že telo vykonáva všetko samo, bez psychiky. Veď podľa materializmu sú oboje hmotné!

Takto Spinoza bezosporu podporil mechanistický materializmus, a preto chápeme La Mettrieho poznámku, že svoje dielo *Človek stroj* napísal v duchu spinozizmu. (17, s. 237—238) Po fyzickej stránke je človek zo Spinozovho hľadiska absolútny stroj — oveľa dôkladnejší než u Descarta, podľa ktorého duch vplýva na telo — ktorý koná bez akéhokoľvek zásahu vedomia. U La Mettrieho človek má síce aj psychiku, je však tiež materiálna. Svojou myšlienkou, že hmota je schopná životných prejavov (aspoň pokiaľ sú fyzického charakteru), podnietil Spinoza aj Diderotov názor o pasívnej a aktívnej citlivosti hmoty tvoriacej život. Diderot sa na tomto základe pokladal za neospinozistu. (18, heslo Spinosiste) Holbachov *Systém prírody* dôsledne rozvádza mnohé Spinozove myšlienky o hmotnom atribúte boha-prírody. Atd.

Spinoza však rovnako podporil aj idealizmus, lebo sebestačný je podľa neho nielen hmotný, ale aj duchovný atribút. V prírode vraj existuje jednak absolútny, jednak nekonečný rozum ako akási ríša (pôvodne platónskych) ideí, ktorá prejavuje substanciu ideovou formou a je absolútnou paralelou hmotného atribútu. Čo je v hmote, to je aj v duchu a naopak, ničoho nie je viac alebo menej a každé zrno piesku ako hmotný modus má svoj ideový korelát. Všetko je teda oduchovené, i keď v rozličných stupňoch (13, s. 301), čo závisí od zložitosti príslušného modu. Čím je vec zložitejšia, tým viac má ducha a najzložitejší človek ho má teda najviac. Uvedomuje si seba samého, vie rozmyšľať o bohu-prírode, poznávať ho a žiť v súlade s ním. Niekoľko večných právd o tomto bohu má vrodenných. Nemá však nesmrteľnú dušu, lebo s rozkladajúcim sa telom sa rozkladá aj duša. Ak by duša žila aj po smrti tela, znamenalo by to, že v duchu prebiehajú iné deje ako v rozloženom tele, čo nie je možné.

Duchovný atribút je teda tiež sebestačný a všetko, čo sa deje v ňom, musí sa dať vysvetliť len z neho, bez pomoci hmoty. Pospinozovskí idealisti sa tejto myšlienky vďačne chopili a protimaterialisticky ju domýšľali. „Doplatila“ na to aj hmota v samom Spinozovom systéme, ktorú Spinoza na jednej strane velebil ako božskú, ale na druhej strane si sám znemožnil gnozeologický prístup k nej, čím vážne ohrozil uznanie jej objektívnej existencie. Z problematiky zdedenej po Descartovi vyriešil totiž len ontologický problém vzájomného vzťahu ducha a hmoty, a to svojím psychofyzickým paralelizmom, ale nevyriešil druhý, gnozeologický, poznateľnosť hmoty duchom. Naopak, svojím stanoviskom umožnil jeho subjektívno-idealistické riešenie. „Veci, ktoré nemajú na-

vzájom nič spoločné, ani nemôžu byť jedna pomocou druhej navzájom spoznané“, hovorí. [13, s. 258] Duch teda nemôže poznávať hmotu. Nepoznáva ju ani preto, že duchovný atribút je sebestačný a ľudský duch sa pohybuje len v ňom. Ku hmote nemá prístup, vie len o duchu a hmota sa mu tak stáva čírym, neoveriteľným predpokladom. Ale potom sa ním stáva aj psychofyzický paralelizmus a vôbec existencia a koordinácia všetkých neduchovných atribútov substancie. Preto už Leibniz pokladá monády za čisto duchovné a hmotu za ich konfúznú ideu. A Fichte (a po ňom aj Schelling) už otvorene nazýva Spinozu dogmatikom práve tak ako aj Kanta, hlási sa len k Spinozovmu duchovnému atribútu a píše, že teoretická časť jeho vedoslovja je „teoretickým spinozizmom“. (19, s. 570) Fichteho svetové Ja ako substancia má mnohé vlastnosti duchovného atribútu Spinozovho boha-prírody. Hmota sa v systémoch nemeckých klasických filozofov stala formou existencie ducha. Už Descartes ju nechtiac „odsúdil na zánik“ a Spinoza tomu neodpovedal. Tak má pravdu Bychovskij, že spinozizmus ústil rovnako do materializmu ako do idealizmu, a azda aj Feuerbach, keď konštatuje, že „len Spinoza je vlastne otcom novej filozofie“. (20, s. 179) Vedel spojiť mechanistický materializmus s idealizmom, oba domyslel do dôsledkov a dal budúcim mysliteľom možnosť vybrať si z nich, prípadne hľadať spojenie medzi nimi.

Takto sa teda Spinoza snažil panteisticky zmieriť protiklad ducha a hmoty. Engels však píše, že panteizmus, a to aj spinozovský, je dôsledok kresťanstva, neoddeliteľný od svojej premisy. Pokúsime sa dokázať aj pravdivosť týchto slov. Spinoza totiž viacnásobne teologizuje. Prvýkrát tým, že do substancie vnáša aj ducha, rozum, ktorý je v podstate len ľudským rozumom, odcudzeným človeku náboženstvom a idealistickou filozofiou a zabsolutizovaným, povýšeným na boha. Spinoza potom z neho urobil primárny rozum a ľudského ducha ako jeho nedokonalú kópiu len sekundárnym, čiže obrátil skutočnosť o stoosemdesiat stupňov. To je teologizovanie po obsahovej i metodologickej stránke, ktorému Spinoza podľahol tak ako aj Descartes.

Spinoza však podľahol aj inak. Prírodu rozdelil na dvoje: na tvoriacu a na stvorenú. Tvoriaca je sama podstata, atribúty ako také, stvorené sú mody, empirické formy atribútov. Hoci sa teda tieto dve prírody fakticky prepletajú (kameň je modus atribútu rozpriestranosti, jeho idea, „duša“, je modus atribútu ducha) a nemal by medzi nimi existovať podstatný rozdiel, podľa Spinozu teoreticky existuje a je neprekľuteľný. Vlastností oboch prírod sú u neho totiž také navzájom protikladné, že stvorenú prírodu nemožno nijako vyvodiť z tvoriacej a existuje ako nepochopiteľný zázrak, ktorý Spinoza mlčky predpokladá.

Ako totiž Spinoza substanciu dezantropomorfizoval (až na rozum) tak ju aj denaturalizoval, zbavil všetkých časovo i priestorovo obmedzených vlastností empirickej prírody. Substancia je nekonečná, čiže aj nevymedzená, neurčená. Lebo „určenie je negácia“, ako hovorí Spi-

nozova známa téza. (15, s. 210) V tvoriacej prírode teda negácie niet, nie je určená ani zvonku, ani znútra. To znamená, že je nerozdeliteľná, lebo rozdeliteľnosť znamená mnohosť, časti, vymedzenosť. Nerozdeliteľné sú aj atribúty a tak aj hmota. To, čo sa oddávna pripisovalo len duchu, pripísal Spinoza aj hmote! „Nekonečná kvantita je nemerateľná a nemôže sa skladať z konečných častí.“ (13, s. 269; 14, s. 171) Potom sa však vynára otázka: Ako vzniká z nerozdeliteľného rozdelené a rozdeliteľné, s ktorým sa stretávame v stvorenej prírode?

„Boh je tou najjednoduchšou danosťou“ (21, s. 129), je absolútnym, nediferencovaným jednom. Ako však z neho vzniká obrovská diferencovanosť stvorenej prírody?

V substancii ako tvoriacej prírode niet ani času, lebo večnosť sa nemôže skladať z konečných časových úsekov. „Vo večnosti nejestvuje »kedy« alebo »predtým« alebo »potom«“ (13, s. 282; 21, s. 11) Večnosť je bezčasovosť. Preto v tvoriacej prírode existuje všetko naraz, hoci nediferencované a len v stvorenej je to časovo rozložené a diferencované. Nechápeme, ako je to možné, tak ako nevieme, ako môže vzniknúť časové z bezčasového.

Ak však v tvoriacej prírode niet času, niet v nej ani pohybu, už ani preto nie, lebo v nej niet ani vecí, čo by sa pohybovali. Pohyb nie je dokonca ani všeobecnou vlastnosťou stvorenej prírody. „Všetky telesá sú alebo v pohybe alebo v pokoji.“ (13, s. 302) Ale ako potom vzniká pohyb z nepohybujúceho sa? A tak je Spinozov boh — tvoriaca príroda aristotelovským nehybným hýbateľom!

Pritom je však boh ako tvoriaca príroda čírou, absolútnou aktivitou bez najmenej pasivity. „Božia moc nie je nič iné ako činná podstatnosť božia.“ (13, s. 294) Ako však boh môže byť aktivitou a vôbec tvoriacou prírodou, keď v ňom niet pohybu?

Takto by sme sa mohli pýtať ešte dlhšie a nedostali by sme odpoveď. Spinoza si bol totiž vedomý týchto ťažkostí a pokúšal sa ich aj rozriešiť, ale bezúspešne. Medzi atribúty a mody vsúval totiž ako sprostredkovatele takzvané nevyhnutné a všeobecné mody, ktoré majú vraj vlastnosti atribútov i modov. V hmote je to pohyb a pokoj, v duchu nekonečný rozum ako súhrn všetkých ideí. (15, s. 250; 14, s. 33) Ale predošlé otázky sa objavujú znovu: Ako vzniká z atribútu rozpriestranosti nekonečný modus pohybu, keď sám atribút je nehybný? A ako môže byť nekonečný rozum časovým rozložením ideí absolútneho rozumu, keď tento rozum je bezčasový?

Spinoza si asi uvedomoval nedostatočnosť týchto riešení, a preto sa na dva Tschirnhausove dotazy v tejto súvislosti odpovediam vyhol. (14, s. 271, 275) Ani Hegel (a pred ním Schelling) nevedel vyriešiť otázku, ako vzniká z abstraktnej idey konkrétna príroda a vypomáhal si len frázami: „Idea *slobodne emanuje* seba samu (sich selbst frei entlässt)“ (22, s. 505), „idea ... sa rozhoduje slobodne zo seba emanovať

moment svojej zvláštnosti“ (23, s. 285), „príroda je ... odpadnutím idey od seba samej.“ (24, s. 204) atď.

Ako teda Spinoza postavil do príkreho protikladu ducha a hmotu, tak postavil do neho aj tvoriacu a stvorenú prírodu. A ako teologizoval v prvom prípade, tak to robil aj v druhom. V druhom možno u neho hovoriť o pozitívnej a negatívnej teológii. Pri prvej postupoval tak isto, ako keď odcudzil človeku jeho ducha a postavil ho vo forme duchovného atribútu proti nemu ako originál proti kópii. Fakticky totiž vychádzal zo „stvorenej“ prírody ako jedinej, ktorú poznal, ale odcudzil jej mnohé vlastnosti a pripísal ich „tvoriacej“, urobiac onú závislou od tejto. Jednosť, sebastačnosť, moc, zákonitosť, životodárnosť atď., to sú vlastnosti „stvorenej“ prírody, takže len ona by sa mala nazývať tvoriacou, kým druhá, vyšpekulovaná, stvorenou. Spinoza aj tu obrátil skutočnosť o stoosemdesiat stupňov.

V negatívnej teológii Spinoza negoval „stvorenú“ prírodu zase tak, že „tvoriacej“ pripísal úplne opačné vlastnosti ako mala „stvorená“. Tak ju urobil nedeliteľnou, absolútne jednoduchou, bezčasovou, nepohyblivou. Bezčasovosť je negácia času v ľudskej hlave, je to prázdny pojem, ktorého objekt však Spinoza našiel v „tvoriacej“ prírode. A tak je to aj s ostatnými vlastnosťami tejto prírody. Tak ale potom uviazol v sieti svojich fiktívnych pojmov, z ktorých sa nevedel dostať ku „stvorenej“ prírode. Myslíme, že Feuerbachove slová na adresu Heglovej *Logiky* platia aj o Spinozovi: „Nebyť prírody, nepoškvrnená panna Logika by zo seba nikdy prírodu nevytvorila.“ (6, s. 345)

Spinozova „tvoriaca“ príroda si takto podržala ešte mnohé vlastnosti starého teologického boha a s ním spríbušteného idealisticko-filozofického absolútna, s ktorým sa stretávame už v eleatskej filozofii. Tento boh-absolútno bol jeden, večný, nemenný, nehybný, ale všehýbajúci, nedeliteľný a jednoduchý čiže fakticky nerozpriestranený, ale všadeprítomný, všemohúci, vševedúci atď. U Spinozu sa to všetko zachovalo, iba že tento boh splynul s prírodou. Nie však celkom, lebo príroda sa umelo rozdelila a „ozajstný“ boh, „tvoriaca“ príroda zostala aj naďalej zväčša izolovaná od „stvorenej“, ako to bolo u scholastikov, podľa ktorých tvoriacou prírodou bol boh-duch. Podľa Spinozu sa tvoriaca príroda nedá pochopiť obyčajným, zmyslovo zafarženým, ale len čistým rozumom. Fakticky sa však vôbec nedá pochopiť a je zafaržená proti-rečeniami. Racionalista Spinoza kotvil hlboko v iracionalizme, ba v mystike.

Prirodzene, všetko, čo platí o tvoriacej prírode, platí aj o hmote ako o atribúte. Aj ona je teda nerozdeliteľná, absolútne jednoduchá, bezčasová, nehybná. To, čo v dualistickej teológii platilo len o duchu, platí u Spinozu aj o hmote, lebo sa stala časťou boha a tento boh zostal ešte v mnohom starým bohom. Hoci teda, ako sme ukázali, Spinoza urobil veľa pre materializmus, na druhej strane hmotu ako atribút substancie teologicky zdiskreditoval. Táto hmota prešla teologickým

očistcom a stala sa karikatúrou tej hmoty, o akej hovorí materializmus.

Spinozu nemôžeme teda ani z týchto dôvodov nazvať materialistom, iba ak by sme súhlasili s Feuerbachom, že „Spinozova filozofia je *teologickým materializmom*“. (6, s. 130)

Teraz si v krátkosti všimneme niektoré ďalšie disciplíny Spinozovej filozofie, ktoré nám potvrdia, že Spinoza nebol materialistom. Predovšetkým je zaujímavá jeho gnozeológia. Pochopenie jej špecifického charakteru nám pomôže uvedomenie si spomínaného faktu, že Spinoza sa poznávaním pohybuje len v duchovnom atribúte (a jeho modoch) substancie. K hmote, ktorú len predpokladá, z neho nevystupuje a ani nemôže vystúpiť, a preto sa zabezpečuje tak, aby substanciu pravdivo spoznal len z ducha. Dosahuje to dvoma, pôvodne descartovskými metódami: racionálnou intuíciou a dedukciou. Spinozovská príroda je veľký stroj, v ktorom sa všetko prísne kauzálné podmieňuje a v ktorom účinky plynú matematickou dedukciou z príčin. Prvou, nezapríčenou, slobodnou príčinou je sama substancja, z ktorej sa všetko snuje ako pavučina z pavúka. V duchovnom atribúte to prebieha ako nekonečné reťaze ideí, ktorých jedny ohnivé sú príčinami a druhé účinkami. (Spinoza ešte nerozlišoval medzi príčinou a dôvodom.) Ľudský rozum ako časť duchovného atribútu, ako jedna z jeho ideí, ktorou boh-príroda poznáva seba samého, je na najvyšších stupňoch poznávania schopný uchopiť jednotlivé ohnivé alebo celé časti týchto reťazí a sám pravdivo z nich dedukovať. Týka sa to najmä poznávania tvoriacej prírody, pretože je jednoduchá, kým stvorenú prírodu pre jej obrovskú diferencovanosť už takto poznávať nemožno. Túto prírodu poznávajú prírodné vedy rôznymi, predovšetkým empirickými metódami, kým prvú poznáva filozofia racionálnou intuíciou a dedukciou, teda apriórne.

Pravdivo a neomylné poznávame podľa Spinozu vtedy, keď idey dedukujeme z ich najbližších príčin, alebo keď ich uchopujeme priamo, intuitívne. Sú dané tri čísla: 1, 2, 3 a máme najst štvrté, ktoré sa má k tretiemu ako druhé k prvému. Vieme, že je to 6, ale ide o to, ako sme to zistili. Ak dôkazom, tak sme postupovali deduktívne. Ak sme to však pochopili zrazu, „bez akéhokoľvek počítania“ (25, s. 232), „bezprostredným zjednotením sa so samou vecou“ (14, s. 43) atď., tak sme poznávali intuitívne. Intuícia je najvyššia forma poznávania, v ktorej sa „sám predmet ukazuje bezprostredne rozumu“. (14, s. 80) A je to základná forma, lebo pravdivo dedukovať môžem len z intuitívne získaného poznatku. Intuitívne sa poznáva predovšetkým sama tvoriaca príroda. Boha ako prvú príčinu nemožno totiž už z ničoho dedukovať, a preto sa musí poznávať „sebou samým a nie nejakou inou vecou“. (14, s. 21) Základné, prvé a večné pravdy o ňom sú človeku vrodené, filozof ich nachádza v sebe, hoci aj s námahou, lebo sú zahalené fantazijnými predstavami o pseudobohoch. Tým si Spinoza zabezpečuje spoľahlivé poznanie primárnych ideí o substancii, z ktorých vyplývajú všetky ostatné. Tieto primárne idey tvoria axiómy a definície najmä

prvej časti jeho *Etiky*, ktorá je vybudovaná deduktívne, more geometrico.

Takto potom pochopíme Spinozovu teóriu pravdy. Pravdou nemôže byť zhoda myšlienky s hmotným predmetom, ale len jej zhoda s príslušnou ideou duchovnej reťaze. Túto reťaz nazýva Spinoza v tradičnom, scholasticko-descartovskom zmysle formálnym bytím ideí, kým jej subjektívne osvojenie si jej objektívnym bytím. (25, s. 234—235) Objektívne bytie ideí musí pri pravde adekvátne spoznať ich formálne bytie, „idea sa musí celkom zhodovať so svojím formálnym bytím“. (25, s. 235) Túto zhodu vyjadruje pravda, „ktorá neuznáva... objekt (hmotný predmet — TM) ako príčinu, ale musí byť závislá len od rozumovej schopnosti a povahy“. (25, s. 244; 15, s. 165) Je ňou jasnosť a zreteľnosť ako čisto imanentné kritérium pravdy. Jasná a zreteľná idea sa nemôže bez logického protirečenia zvrátiť vo svoj opak (substancia nemôže neexistovať, nemôžu byť dve substancie, celok nemôže byť menší ako časť atď.), je jednoduchá, nemenná, večná, od skúsenosti nezávislá atď.

„Pravda vyjavuje seba samu“ (25, s. 236), „istota o pravde nepotrebuje nijaký iný dôkaz než mať pravdivú ideu.“ (25, s. 234) Pravda je záblesk večnosti, hlas boha — ducha v človeku, a preto sa nemôže získavať pracovnými ľudskými metódami, ako pozorovaním, pokusom, indukciou atď. Boh takto nepoznáva, a preto pravda je osvietením, zjavením.

Slovom, pravda sa poznáva znútra, duchom v duchu, duša je „duchovný automat“ (25, s. 249) a jasnosť a zreteľnosť pravdy má Spinozovi nahradiť kritérium praxe. Opýtať sa na pravdu hmotného atribútu netreba a nie je to ani možné. Funkciou ducha podľa Spinozu nie je poznávanie hmoty. No keďže poriadok vecí je v celej substancii ten istý, pravdivá idea sa zhoduje so svojím materiálnym korelátom. Prirodzene, to je zase len predpoklad. Tak je treba rozumieť Spinozovej axióme: „Pravdivá idea sa musí zhodovať so svojím objektom.“ (13, s. 258)

Spinozova gnozeológia nie je teda materialistická, ale idealistická a mohla z nej čerpať len nemecká klasická filozofia. Pravda je u Hegla zhodou vecí s jej pojmom, ale keďže vec, hmota je inobytím ducha, pravda je zhodou ducha s duchom. Spinoza kládol filozofiu nad prírodné vedy a ich historicky a empiricky podmienené poznatky zväčša nepokladal za pravdy, ale za mienky. Patril ešte k tým filozofom, ktorí síce priznávali svoju neznalosť konkrétnej, stvorenej prírody, ale zato boli presvedčení, že dobre poznajú vedám neprístupnú tvoriacu prírodu, ozajstného boha. Lebo ani podľa Spinozu nie je stvorená príroda ozajstným bohom, ale povedané heglovsky, jeho odpadnutím od seba samého. Boh sám je rozdelený na dve časti, ktoré stoja proti sebe ako protiklady. Sú však ustrnuté, nebojújú medzi sebou a boh sa nevyvíja. Ani preto nie, lebo Spinozov boh je dokonalý. Len Heglov boh sa už vyvíjal.

Intuitívne získaná pravda je teda takmer nadprirodzeným zjavením

sa božského rozumu v ľudskom. Nemožno nevidieť, že Spinoza aj tu teologizuje, že sa usiluje previesť na racionálnu mieru to, čo mono-teistické náboženstvá vyjadrujú iracionálne, ale čo má — zase povedané s Heglom — racionálne jadro. V týchto náboženstvách hovorí duchovný boh ústami prorokov a oni jeho vnuknutím píšu bibliu, večné pravdy božie. Spinoza bibliu neuznáva a demaskuje ju ako ľudský, historicky podmienený výtvor, písaný s veľkou dávkou fantázie a len s malou dávkou rozumu. Ale ten rozum v nej predsa len je a Spinoza sa usiluje vypreparovať ho a vybudovať na ňom svoju filozofiu ako ozajstné slovo božie ozajstného boha — prírody, hlásané jeho ozajstným prorokom Spinozom.

Aký je podľa Spinozu vzájomný vzťah filozofie a náboženstva, prípadne teológie?

Predmetom oboch týchto disciplín je boh. Ide však o to, ako sa chápe. Náboženstvo ako výtvor strachu a bludisko fantázie, podnecovanej rôznymi afektami, ho chápe ako nadprírodného, osobného, ľudskými vlastnosťami vybaveného ducha. Spinoza sa nemôže s takýmto bohom uspokojiť, lebo predstavy o ňom sú plné protirečení. Zavrhuje ho a vracia sa ku skutočnému bohu, prazákľadu všetkých pseudobohov, k prírode, substancii v jeho chápaní. Všetci pseudobohovia vyšli z tohto boha a mnohé vlastnosti monoteistického boha sú, ako sme už uviedli, fantáziou skreslené, do ľudského rúcha zaodeté vlastnosti boha — prírody. A platí to aj o tých vlastnostiach, ktoré by sa mohli pokladať za číre antropomorfizmy, ako sú starostlivosť o človeka, pomáhanie mu, odmeňovanie a trestanie ho atď., ako ukážeme neskôr.

Slovom, pozitívne náboženstvá, najmä posledné, monoteistické sa podľa Spinozu už v mnohom priblížili k pravde a nemožno ich jednoznačne zavrhnúť ako číru poveru. Nemôžu ňou byť preto, lebo ich tvoria ľudia, ktorí všetci majú vrodené základné pravdy o bohu — prírode, prejavujúce sa v každom náboženstve. Spočiatku sú síce neuvedomené a zahalené húštinou povery, ale predsa len nedovoľujú človeku úplne zablúdiť v poznávaní boha. Podľa Spinozu ozajstných ateistov niet. Naopak, postupom vzdelanosti sa dostávajú stále viac do popredia a v monoteizme sa miestami už poznávajú pomerne verne. Spinoza dokonca dokazuje, že v biblii sa dajú nájsť v čistej podobe a nachádza ich sedem. (26, s.257—258) Veľmi sa ponášajú na vrodené pravdy ako základ tzv. prirodzeného náboženstva podľa Herberta of Cherbury, od ktorého ich Spinoza asi prevzal, doplnil a včlenil do svojho panteistického systému.

Na týchto pravdách, ktoré ako Spinoza verí, on už spoznal a pomáha k ich spoznaniu aj iným ľuďom, buduje podľa Spinozu filozofia ako najvyššie, racionálne poznávanie boha — prírody a ako ozajstné, úplne všeobecné náboženstvo. Život podľa spoznaných zákonov boha — prírody je ozajstnou bohoslužbou. „Pokiaľ je človek časťou prírody,

potiaľ musí nasledovať prírodné zákony, čo je bohoslužba.“ (14, s. 70; 16, s. 245, 303 a i.)

Filozofia teda nadväzuje na pozitívne náboženstvo, buduje na vrozenom racionálnom základe, ktorý je obsiahnutý aj v ňom ako vôbec vo všetkom. Ale súčasne zavrhuje z tohto náboženstva všetko, čo pokladá za iracionálne, hoci Spinoza uznáva dočasný praktický význam tohto iracionálna, totiž kým sa človek rozumovo natoľko nezdokonalí, že sa ho bude môcť vzdať. Tento význam vidí v tom, že učí pomocou svojho dualistického boha poslúchať mravné prikázania, ktoré tvorí fakticky sama spoločnosť a nie tento boh. Funkciu poznávať boha Spinoza náboženstvu vcelku upiera. Priznáva ju filozofii a na nižšom stupni vede.

Povedané heglovsky, filozofia podľa Spinozu náboženstvo dialekticky zachováva, ruší a povznáša. Reprodukuje na vyššej, racionálnej úrovni to, čo ono robí na nižšej, iracionálnej. Filozofia učí človeka správne mu vzťahu k správne mu bohu, vedie k novej jednote s ním a k novej bohoslužbe, ktorou je jednak teoretické poznávanie boha — prírody, jednak praktické správanie sa podľa toho. Boh nie je na nebi, ale na zemi a v človeku a láska k nemu sa musí prejavíť jednak láskou človeka k sebe, diktovanou jeho pudom sebazáchovy, jednak láskou k druhému človeku. Človek najviac potrebuje druhého človeka a mostom k nemu musí byť rozum, ktorý je od prírody všeobecný, pracuje pre všeobecno čiže pre mňa i pre druhého. Čo je rozumové, to je jednotné, spoločné a všeužitočné.

Najvyššou etickou zásadou Spinozovej filozofie je láska k bohu a k blížnemu, ako je to aj v kresťanstve, na ktoré Spinoza aj v tejto súvislosti vedome nadväzuje. Ale zase na vyššej úrovni. Kresťanstvu ide o sentimentálnu, zženštilú lásku, ktorú Spinoza výslovne zavrhuje (16, s. 292), lebo jemu ide o rozumovú lásku. Znamená pomoc druhým na základe vedeckofilozofického rozboru situácie. Ak kresťan zaháňa hlad blížneho kusom chleba, ktorý mu podáva z ľútosti, Spinoza by žiadal odstrániť situáciu, v ktorej blížny hladuje. Plynie to aj z jeho psychofyzického paralelizmu, ktorý má ďalekosiahle pozitívne praktické dôsledky. Ak sa rozvíja poznávaním duch, paralelne s ním sa musí rozvíjať aj telo, spoločenské telo, praktický život v štáte. Paralelne so zistením, že hlad nie je trestom nadpozemského boha, ale že má pozemské príčiny, musí ísť praktické úsilie o ich odstránenie. Ak sa to nerobí, teória a prax sa rozchádzajú, čo vedie k rozporom. U Spinozu teória a prax musia tvoriť jednotu. Už on patril k filozofovi, ktorí chceli svet nielen vysvetľovať, ale aj meniť. Spinoza prekonával kresťanský transcendentizmus svojím imanentizmom, výkladom všetkého zdola, z človeka a z prírody, ďalej svojím racionalizmom a aktivizmom. Boh nie je osobný, nepočuje modlitby a človek si musí pomáhať sám jeho poznávaním a praktickým konaním podľa toho. Boh človeka nemiluje, ale človek musí milovať jeho, hovorí Spinoza. Pravda, ide zase o intelektuálnu

lásku. Tým človek zväčšuje svoju moc, duchovnú i materiálnu. Spinoza, filozof pokrokovej holandskej buržoázie 17. storočia, bol filozofom moci.

Je nesporné, že mnohé tieto a ďalšie Spinozove tézy čítané materialisticky, tak ako Lenin čítal Hegla, môžu veľmi podporiť materializmus a teda aj marxizmus, jeho praktické tendencie. Nedá sa však povedať, že sám Spinoza sa tu dostal na materialistické pozície. V jeho prírode bol aj duch a aktivita ľudského ducha bola bez neho nemysliteľná. Ducha pokladal za lepšiu časť človeka a Krista si vážil takmer ako filozofa, ktorý sa stýkal s bohom duchom v duchu a ktorému sa boží duch zjavoval priamo, rozumovými ideami a nie slovami a obrazmi ako prorokom. Kristus bol „ústami boha“. (26, s. 97) Aj Spinoza sa stýkal takto s bohom a jeho *Etikou* prevráľal boh — príroda ako duch.

Spinozovo stanovisko k ozajstnej — t. j. svojej a podobnej — filozofii ako k racionálnemu a všeobecnému náboženstvu, jeho poznámky o tom, že boh — príroda človeka vedie, že ho odmeňuje, tresce, atď., tiež nie sú prázdne frázy, za ktorými sa skrýva materialistický obsah. Spinoza sa ešte celkom nezbavil náboženského vzťahu k svojej prírode, ktorá mu bola vskutku bohom a voči ktorej vskutku prechovával náboženskú bázeň, pravda, zase na vyššej úrovni. Nerozpakoval sa napísať, že „sme v moci božej, ako je hlína v moci hrnčiara, ktorý z tej istej hmoty vyrába niektoré nádoby na ozdobu, iné na nezdobu“. (27, s. 17) Týmto bohom — hrnčiarom je duchovný atribút boha — prírody, absolútny rozum, čo má aj vôľu, ktorá je však totožná s týmto rozumom. Totiž, kde je jasná a zreteľná idea (a v božom rozume sú len takéto idey), tam je aj súhlas vôle, jej áno. A keďže tento atribút (ako každý iný) je večný a bezčasový, boh rozhodol o živote každého človeka (ako o každom mode vôbec) „od večnosti“ jednorázovým aktom. „Žiaden človek nechce a nekoná nič také, o čom boh od večnosti nerozhodol, aby to tak chcel a konal.“ (21, s. 111) „Človek ako časť celej prírody, od ktorej závisí a ktorá ho aj riadi, nemôže sám od seba urobiť nič pre svoje blaho a blahobyť.“ (14, s. 68) Z toho však plynie kalvínska náuka (v kalvínskom Holandsku najviac rozšírená) o predestinácii, zaošetá do filozofického rúcha. Práve týmto rozhodnutím ako duchovným aktom boh — duchovný atribút niekoho vyvoluje, niekoho zatracuje, tomuto potom pomáha, odmeňuje ho, kým onoho tresce atď. Čo robí v dualizme boh — duch, to robí v Spinozovom panteizme boh — duchovný atribút, pôvodne dualistický boh — duch, ktorého Spinoza zbavil krikľavých osobných vlastností a nedokonalostí, hoci ho úplne neodosobnil a vtelil ho do boha — prírody. Aj u Spinozu človek závisí od vôle boha, aj tu je boh „straníkom“ jedných a „neprajníkom“ druhých, ani tu človek nevie, prečo je to tak a musí prijímať svoj údel z rúk božích. Ak Spinoza káže človeku meniť svet, a to miestami radikálne, tak len preto, lebo taká je vôľa božia, ktorú Spinoza spoznal.

Spinozove slová o náboženskom vzťahu rozumovo vyspelého človeka k bohu — prírode a jeho náboženská terminológia o vzájomnom

vztahu tohto boha a človeka neboli teda prázdne. V podstate tu išlo o čiastočne dezantropomorfizovaný monoteizmus v deistickej podobe, oblečený do panteistického rúcha. Lebo s bezčasovým bohom, ktorého vôľa je nemenná a ktorý raz a navždy rozhodol o všetkom, stretávame sa aj u niektorých scholastikov, hoci to bol nadprírodný boh — duch. Teraz nachádzame veľa z neho v Spinozovom bohu — prírode.

Materialistický postoj k prírode je iný. Materialista neuznáva dve prírody, ale len jednu. Aj podľa neho je síce večná a nekonečná, ale je aj časová, rozdeliteľná a rozdelená atď. V nijakom, ani obraznom zmysle sa o človeka nestará, neodmeňuje a netresce ho, lebo takéto jej chápanie je vždy antropomorfické, čo zvädza k teologizovaniu. Niet v nej ducha, jeho rozumu a vôle, čo by o človeku „od večnosti“ rozhodol a čo by sa nedalo zmeniť. Ak je niekto istý čas chorý a potom ho lekár uzdraví a ak to všetko predurčil boh, tak potom si jeho vôľa protirečí — čosi, čo Spinoza kritizoval v dualizme a čo sám prijímal. Preto prezieravejší Hegel zafažil boha nedokonalosťou a dialektickými protirečeniami, ktoré Spinoza z neho ešte vylučoval, a nechal ho vyvíjať sa. Aj marxizmus prijíma protirečivú hmotu, ale bez vôle a ducha vôbec, čím sa zbavuje nielen spinozovských, ale aj hegllovských protirečení. Človek poznáva zákonitosti hmoty, prispôsobuje sa im, z čoho má prospech, ale tohto „boha“ aj mení, on sa stáva jeho pánom a v dnešných podmienkach je schopný dokonca ho zničiť, aspoň na Zemi. Ich vzájomné vzťahy sú teda zložitejšie ako predpokladal Spinoza. Tento mysliteľ vedel ešte len veľmi málo o relatívnom odprírodňovaní sa človeka (u Spinozu rozum potláča afekty), o jeho narastajúcom konflikte s prírodou, takmer o jeho vzbure voči nej a o jej radikálnom pretváraní. Marxistovi sú reči o bohu ako hrnčiarovi a o odovzdaní sa človeka svojmu osudu cudzie. Osud a predurčenie sú len tam, kde je nejaké vedomie. V marxistickej prírode ho niet. Má ho len človek, a preto on je osudom prírody. Spinoza, jeden z najväčších duchovných titanov, nedoviedel tak ďaleko, aby pochopil, že mŕtvy je nielen boh nad prírodou, ale aj v prírode. Materializmus a zvlášť marxizmus ho vyňal aj z nej, vrátil ho jeho tvorcovi a jeho urobil bohom. A to je podstatná zmena.

Marx a Engels vedeli teda veľmi dobre, prečo ani len náznakom nenazvali Spinozu materialistom. Spinoza ním nebol a gravitoval viac k idealizmu. Prítom nemožno nevidieť, v čom všetkom zmýšľal pokrokovovo. Poukázali na to klasici a dá sa to ešte doplniť. Analyzovali sme to v iných prácach, kým v tejto sme sa sústredili len na problém jeho materializmu.

LITERATÚRA

1. ENGELS, F.: Dialektika prírody. Bratislava 1963.
2. MARX, K. — ENGELS, F.: O ateizme, náboženstve a cirkvi. Bratislava 1976.

3. MARX, K. — ENGELS, F.: Nemecká ideológia. Bratislava 1961.
4. MARX, K. — ENGELS, F.: Vybrané spisy II. Bratislava 1971.
5. MARX, K. — ENGELS, F.: O náboženstve. Bratislava 1962.
6. FEUERBACH, L.: Vybrané spisy z gnozeológie a etiky. Bratislava 1958.
7. PLECHANOV, G. V.: Vybrané filozofické spisy I. Praha 1960.
8. PLECHANOV, G. V.: Vybrané filosofické spisy II. Praha 1961.
9. BYCHOVSKIJ, B.: Byl-li Spinoza materialistom? Minsk 1928.
10. ČELPANOV, G.: Spinozizm i materializm. Moskva 1927.
11. ASMUS, V.: Dialektika neobchodnosti i svobody v „Etike“ Spinozy. In: „Pod znamenem marxizma“ 2—3. Moskva 1927.
12. KONIKOV, G. A.: Materializm Spinozy. Moskva 1971.
13. SPINOZA, B. B.: Etika. Antológia z diel filozofov VI. Bratislava 1970.
14. SPINOZA, B. B.: Krátké pojednání o Bohu, člověku a jeho blahu a Listy. Praha 1932.
15. SPINOZA, B. B.: Briefwechsel. Vydal C. Gebhardt Leipzig 1914.
16. SPINOZA, B. B.: Ethika po geometricku vyložena a Rozprava o zdokonalení rozumu. Praha 1925.
17. LA METTRIE, J. O. de: Abrégé des systémes. Oeuvres philosophiques. Berlin 1775.
18. DIDEROT, D.: Encyclopédie XV. Neufchâtel 1765.
19. FICHTE, J. G.: Základy všeobecného vedoslovía. Antológia z diel filozofov VI. Bratislava 1970.
20. FEUERBACH, L.: Darstellung, Entwicklung und Kritik der Leibnizschen Philosophie. Berlin 1969.
21. SPINOZA, B. B.: René Descartes'. Prinzipien der Philosophie. Mit einem Anhang Metaphysische Gedanken. Berlin 1871.
22. HEGEL, G. W. F.: Wissenschaft der Logik, II. Leipzig 1951.
23. HEGEL, G. W. F.: Logika. Bratislava 1961.
24. HEGEL, G. W. F.: Encyclopedie der philosophischen Wissenschaften. Leipzig 1949.
25. SPINOZA, B. B.: Rozprava o zdokonalení rozumu. Antológia z diel filozofov VI. Bratislava 1970.
26. SPINOZA, B. B.: Traktát theologicko-politický. Praha 1922.
27. SPINOZA, B. B.: Rozprava politická. Praha 1939.

К ВОПРОСУ О МАТЕРИАЛИЗМЕ СПИНОЗЫ

Теодор Мюнц

В своей статье автор рассматривает вопрос о материализме Спинозы. Он доказывает, что Спиноза не был материалистом, хотя и не был идеалистом, но пантеистом, который в своей системе стремился примирить противоположности духа и материи. Его субстанция-природа не является только материальной, но в равной мере и духовной и еще бесконечно многообразной. Дух и материя вечны, каузально не обуславливают друг друга, не стоят выше друг друга и т. д.

Спиноза, наоборот, в своей философии в целом ряде отношений теологизирует. Природу он делит на порождающую и порожденную, причем первая обладает почти всеми свойствами дуалистического духовного бога. Между обеими природами у Спинозы непреодолимая пропасть. Духовный атрибут в его природе, абсолютный и бесконечный разум, является первоначально человеческим разумом, который Спиноза отчуждает от человека, вносит в природу и провозглашает совершенным и первичным, тогда как человеческий разум —

несовершенным и вторичным. Человеческий разум должен стремиться как можно больше слиться с бесконечным разумом.

Однако по сравнению с Декартом Спиноза ближе подошел к механистическому материализму. Каждый атрибут, по его мнению, является самостоятельным и совершенно верно выражает субстанцию. И материальный атрибут. Материя вечна, самодовлеющая, для своего объяснения она не нуждается в духе, законы движения имманентны ей, она является бесконечно плодотворной, порождает и человека (его тело) и т. д. Если бы природа у Спинозы являлась лишь материальной, то он был бы механистическим материалистом. Но точно таким же, как материя, в его природе является и дух, чем Спиноза оказал существенное влияние на более позднюю идеалистическую, в особенности немецкую классическую философию.

ZUM PROBLEM VON SPINOZAS MATERIALISMUS

Teodor Münz

In seiner Studie befasst sich der Verfasser mit dem Problem von Spinozas Materialismus. Er weist nach, dass Spinoza kein Materialist war wenn auch kein Idealist, sondern Pantheists, der bemüht war, in seinem System den Gegensatz von Geist und Materie zu versöhnen. Spinozas Substanz — Natur ist nicht nur materiell, sondern gleichermassen auch geistig und noch unendlich verschiedenartig anders. Geist und Materie sind ewig, zwischen ihnen besteht keine kausale Bedingtheit, keine ist der anderen übergeordnet usw.

Im Gegenteil, in so manchen Zusammenhängen theologisiert Spinoza in seiner Philosophie. Die Natur trennt er in eine schaffende und eine erschaffene, wobei die erstere beinahe alle Eigenschaften des dualistischen geistigen Gottes besitzt. Bei Spinoza besteht zwischen beiden Naturen ein unüberbrückbarer Abgrund. Das geistige Attribut in Spinozas Natur, der absolute und unendliche Verstand, ist ursprünglich der menschliche Verstand, den Spinoza dem Menschen entäusserte, in die Natur verlegte und zu einem vollkommenen und primären erklärte, während der menschliche Verstand unvollkommen und sekundär ist. Der menschliche Verstand muss sich mit dem unendlichen Verstand maximal vereinen.

Im Unterschied zu Descartes jedoch ist Spinoza mehr zum mechanistischen Materialismus fortgeschritten. Nach seinem Dafürhalten ist jedes Attribut selbständig und ein ganz treuer Ausdruck der Substanz. So auch das materielle Attribut. Die Materie ist ewig, selbständig, ist ohne Hilfe des Geistes zu erklären, die Gesetze der Bewegung sind ihr immanent, sie ist unendlich fruchtbar, erschafft auch den Menschen [sein Physikum] usw. Wäre Spinozas Natur nur eine materielle, wäre Spinoza ein mechanistischer Materialist. Doch in seiner Natur ist genau wie Materie auch Geist, wodurch Spinoza die spätere idealistische, insbesondere die klassische deutsche Philosophie wesentlich beeinflusste.